

MASARYKOVA UNIVERZITA PRÁVNICKÁ FAKULTA

Právo a vlastnictví k pozemkovým reformám po roce 1918 a 1945

(provází Ondřej Horák)

Obecná část

Zásahy do vlastnictví a poválečné pozemkové reformy

I. Právo a revoluce

„Geling es, ist es Heldentat, misslingt es, ist es Hochverrat.“

■ 1918	1945	1948
■ převrat	obnova	puč
■ vítězný říjen	květen	únor
■ československá	národní a demokr.	lidově-demokr.
- zásahy do vlastnických vztahů (konfiskace, vyvlastnění, znárodnění)

Pilíře první republiky

„...československá revoluce stojí na třech pilířích, jimiž byly státní převrat, pozemková reforma a přijetí ústavy“. Ferdinand Peroutka

„Pozemková reforma je vedle převratu největším činem nové republiky; je dovršením a vlastním uskutečněním převratu.“ T. G. Masaryk

- rozměr právní, politický a společenský

II. Vlastnictví a jeho ústavní ochrana

■ *Deklarace práv člověka a občana (1789, 1791):*

čl. 17: Vlastnictví je nedotknutelným a posvátným právem, nikdo ho nemůže být zbaven, ledaže by to zřejmě vyžadoval veřejný zájem v zákoně uvedený a pod podmínkou spravedlivého odškodnění předem.

■ *ABGB - Všeobecný občanský zákoník (1811)*

§ 365: Vyžaduje-li toho obecné dobro, musí člen státu za přiměřené odškodné odstoupiti i úplné vlastnictví.

■ *tzv. Prosincová ústava (1867):*

čl. 5: Majetek je nedotknutelný. Vyvlastnění může nastat jen v těch případech a takovým způsobem, jak je stanoveno zákonem.

■ **Weimarer Verfassung (1919): Art. 153**

Das Eigentum wird von der Verfassung gewährleistet. ...

Eine Enteignung kann nur zum Wohle der Allgemeinheit und auf gesetzlicher Grundlage vorgenommen werden. Sie erfolgt gegen angemessene Entschädigung, soweit nicht ein Reichsgesetz etwas anderes bestimmt. ...

■ **Ústavní listina ČSR (1920): § 109**

(1) Soukromé vlastnictví lze omeziti jen zákonem.

(2) Vyvlastnění je možné jen na základě zákona a za náhradu, *pokud není nebo nebude stanoveno, že se náhrada dáti nemá.*

■ **tzv. Ústava 9. května (1948): Svoboda majetková § 9**

(1) Soukromé vlastnictví lze omezit jen zákonem.

(2) Vyvlastnění je možné jen na základě zákona a za náhradu, *není-li nebo nebude-li zákonem stanoveno, že se náhrada dávat nemá.*

(3) Nikdo nesmí zneužívat vlastnického práva ke škodě celku. 6

III. Pozemkové reformy

- „zásah státu do pozemkového vlastnictví za účelem jeho nové jeho úpravy“ / *Slovník veřejného práva čsl.* /
- **kdy?** po obou světových válkách, v ČSR 1919-35 a 1945-49
- **kde?** po 1. sv. vál. ve **22** zemích Evropy, po 2. sv. vál. ?? (v ČSR **2.** z **13-ti**, resp. **8** zemí „na východ od Labe“)
- **kolik?** v ČSR po obou sv. vál. asi $\frac{1}{3}$ veškeré půdy (více než 4 mil. ha)
- **proč?** motivace politická, sociální, hospodářská, národnostní
- vyvlastňovací i konfiskační prvek

Odčinění Bílé hory?

- argumentace po roce 1918 i 1945
- řada posudků, zda možné (zvl. prof. Pekař)
- potomci pobělohorských exulantů-pokutníků

„Rody pobělohorských pokutníků jsou opravdu vytrvale pronásledovány osudem. Rakousko jim vzalo statky a republika i to jméno!“

/ Sborník Jednoty, 1930, s. 3. /

1. pozemková reforma (1919-1935)

- ústřední politický i právní projekt první republiky

- spory: sociální demokracie x agrárníci

hranice? 50 ha 150/250 ha

náhrada? ne ano

komu? družstva soukromníci

- řada zákonů, hlavní z let 1919-1920 (záborový, přidělový, náhradový)

- **29 %** veškeré půdy (cca 4,1 milióny ha, z toho 1,3 mil. ha zemědělské půdy), přibližně polovina vrácena zpět

Největší pozemkový vlastník/vlastníci

Lichtenštejnové	x	Schwarzenbergové
primogenitura:	160.381 ha	176.504 ha
z toho fideikomis:	134.340 ha	85.559 ha
<i>/zrušen 1924/</i>		
rodina v ČSR:	166.722 ha	200.941 ha
rodina celkem:	207 959 ha	247.736 ha

Shrnutí:

v Čechách Schwarzenbergové, na Moravě Lichtenštejnové,
v **ČSR** Schwarzenbergové jako rodina, ale jako „subjekt“

Lichtenštejnové - Jan II. z Lichtenštejna zastupující primogeniturní fideikomis, resp. korunní statek

Zákon č. 215/1919 Sb. z. a n., *o zabrání velkého majetku pozemkového*

- § 9 řešil náhradu (resp. převzetí bez náhrady)
- zásada převzetí za náhradu, bez náhrady 7 kategorií osob
- „majetek příslušníků nepřátelských států, majetek, jehož užívání zakládá se na výkonu funkcí, úřadů a důstojenství cizozemských, nebo který s takovou funkcí, úřadem nebo důstojenstvím jest spojen; majetek bezprávně nabytý; majetek osob, které se hrubě provinily proti československému národu ve světové válce; konečně majetek, který podle ustanovení zákonů finančních připadne státu jako splátka na dávku z majetku [...]“
- bez náhrady pouze majetek habsbursko-lotrinské dynastie

Protihabsburská opatření

- zákon záborový (č. 215/1919 Sb. z. a n., § 9)
- zákon náhradový (č. 329/1920 Sb. z. a n., § 35)
- mírové smlouvy 1919/20 (čl. 208 St.-Germain, čl. 191 Trianon)
- zákon o převzetí statků a majetku, případných podle mírových smluv čsl. státu (č. 354/1921 Sb. z a n., 11 §)

§ 3. Statky a majetkem bývalé panovnické rodiny rakousko-uherské rozumějí se zejména statky a majetek:

1. posledního panovníka Karla a jeho manželky Zity;
2. jiných osob bývalé panovnické rodiny rakousko-uherské, zejména též bývalého následníka trůnu Františka Ferdinanda Este a jeho potomků;
3. c. a k. rodinného fondu;
4. statky a majetek stížené svěřenským svazkem korunního svěřenství císaře a krále Františka Josefa I. pro arciknížecí rod Habsbursko-Lotrinský.

2. pozemková reforma (1945-1949)

- ústřední politický i právní projekt třetí republiky
- *podoba?* generální (SNR a KSS) či *etapová* (dohoda Gottwalda s Benešem)?
- tři fáze:
 - a) 1945: okupanti a zrádci (viz dále)
 - b) 1947: revize první poz. reformy (z. č. 142/1947 Sb.)
 - c) 1948: nová poz. reforma (z. č. 46/1948 Sb.)

2. pozemková reforma a dekrety

- dekrety prezidenta republiky - právní obnova
- kontroverzní a aktuální téma: *Zeman vs. Schwarzenberg*
- 143 dekretů, zvl. ty o majetkových právech: č. 5 (národní správa), č. 12 (zemědělství), č. 50 (film), č. 81 (spolky), č. 100-103 (doly, průmysl, banky, pojišťovny) a č. 108 Sb. (nepřátelský majetek)
- *Košický vládní program* (5. 4. 1945 Košice, 29.3. Moskva), o Němcích zvl. kap. VIII: občanství a odsun, IX: retribuce, X: národní správa, XI: pozemková reforma)

Konfiskace zemědělského majetku

- *dekret č. 12 Sb. z 21. 6. 1945, o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa*
- represivní a reformní cíle
- revoluční solitér, neprovázanost s dekretem č. 108/1945 Sb.
- nízká kvalita, spěch při přípravě („vada u revolučních norem ... více méně chronická“ - V. Knapp)
- kolektivní odpovědnost, resp. vina
- odlišné režimy: Němci, Maďaři x zrádci, nepřátelé

Dekret č. 12/1945 Sb. (14 §)

Vycházejí vstříc volání českých a slovenských rolníků a bezzemků po důsledném uskutečnění nové pozemkové reformy a veden snahou především jednou pro vždy vzítí českou a slovenskou půdu z rukou cizáckých německých a maďarských statkářů, jakož i z rukou zrádců republiky a dáti ji do rukou českého a slovenského rolnictva a bezzemků, k návrhu vlády ustanovují:

§ 1

(1) S okamžitou platností a bez náhrady se konfiskuje pro účely pozemkové reformy zemědělský majetek, jenž je ve vlastnictví:

- a) všech osob německé a maďarské národnosti, bez ohledu na státní příslušnost,
- b) zrádců a nepřátel republiky jakékoliv národnosti a státní příslušnosti, projevivších toto nepřátelství zejména za krize a války v letech 1938 až 1945,
- c) akciových a jiných společností a korporací, jejichž správa úmyslně a záměrně sloužila německému vedení války nebo fašistickým a nacistickým účelům.

(2) Osobám německé a maďarské národnosti, které se aktivně zúčastnily boje za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky, se zemědělský majetek podle odstavce 1 nekonfiskuje.

(3) O tom, lze-li připustiti výjimku podle odstavce 2, rozhodne na návrh příslušné rolnické komise příslušný okresní národní výbor. Pochybné případy předloží okresní národní výbor zemskému národnímu výboru, který je se svým dobrozdáním postoupí ke konečnému rozhodnutí ministerstvu zemědělství, které rozhodne v dohodě s ministerstvem vnitra.

§ 2

(1) Za osoby národnosti německé nebo maďarské jest považovati osoby, které při kterémkoliv sčítání lidu od roku 1929 se přihlásily k německé nebo maďarské národnosti nebo se staly členy národních skupin nebo útvarů nebo politických stran, sdružujících osoby německé nebo maďarské národnosti.

(2) Výjimky z ustanovení odstavce 1 budou určeny zvláštním dekretem.

Spor o podobu dekretu č. 12

■ připravilo MZ (J. Ďuriš), návaznost na:

a) Košický vládní program: „vyrvati českou a slovenskou půdu z rukou cizácké německo-maďarské šlechty, jakož i z rukou zrádců národa“ (K. Gottwald)

b) nařízení Předsednictva SNR z 27. února 1945 č. 4 Sb. n. SNR (M. Falt'an, J. Ursíny): Němci (osoby německé národnosti) a maďarští velkostatkáři (od 50 ha), ne těch Němců, kt. se „činne zúčastnily na protifašistickom boji“ (do 50 ha)

■ řada připomínek, kritika ze strany Beneše

Spor o aplikaci dekretu č. 12

- volný rámec, rozvedení úřední vysvětlivky MZ
- význam judikatury NSS
- označení veřejnou vyhláškou ONV (podle správního řádu 8/28 však: výměr, doručení, odůvodnění, poučení o opravných prostředcích)
- konfiskace *ex lege*, vyhláška deklaratorní charakter, její vydání nebylo nezbytné

Spor o pojem německé národnosti

Boh adm. 2013/48: Přihlášení se k jiné národnosti než německé nebo maďarské, „at' tedy již k české, slovenské, jiné slovanské, či vůbec jiné, zejména tedy i židovské“, samo o sobě nepostačovalo jako „dostatečný důkaz národní příslušnosti“ a bylo „nutno proto u takovýchto osob vždy zkoumati, zda svým ostatním způsobem života, svým chováním a vystupováním nemanifestovaly dostatečně svoje vnitřní cítění sounáležitosti s národem německým nebo maďarským jiným způsobem. Správnost tohoto názoru, vyplývajícího přímo z dekretu, nedá se zvrátiti ani poukazem na směrnici ministerstva vnitra nebo zemědělství, ani na tvrdost jeho důsledků, jež by snad mohly míti význam de lege ferenda, nikoli však de lege lata.“

Dvojí pohled, dvojí dekrety?

dvojí pohled: „národní“ x „demokratický“

odnětí: konfiskace (trest) x vyvlastnění (správní opatření)

komu: národnost (vina) x státní příslušnost (odpovědnost)

reparace: nezohlednit x zohlednit

vztah k 1. rep.: diskontinuita x kontinuita

„Posun k pojmu ‚německá národnost‘ nebyl tedy v dekretu nějakým ‚genetickým odsudkem‘, nýbrž reakcí na poválečné poměry, zejména na problematičnost německého občanství.“

(z nálezu ÚS ČR: č. 55/1995 Sb., o návrhu na zrušení dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb.)

„Benešovy“ či Benešovy dekrety?

- uvedené přístupy nejsou nesmiřitelné a oba jsou v poválečné realitě přítomné
- prostupovaly se, resp. „národní“ byl v praxi mírněn „demokratickým“ (náhradová jednání...)
- **první** více odpovídá vlastnímu znění dekretů, názorům komunistů a zvláště ministra Ďuriše
- **druhý** navazuje na představy prezidenta Beneše a je reflektován judikaturou Ústavního soudu

Děkujeme za pozornost

Zvláštní část
Lichtenštejnové
mezi konfiskací a vyvlastněním

„Stát ve státě a k tomu monarchie v republice!“

Lichtensteinské nebezpečí. *Večerník Práva lidu*, 8. říjen 1920, s. 1-2.

- Lichtenštejnsko (160 km²) - 191. na světě
v ČSR vlastnili 10 krát větší území (20 velkostatků)
- Česká republika (78.867 km²) - 124. na světě
cca 500 krát větší než FL
- Rusko (17.075.200 km²) - 1. na světě
cca 220 krát větší než ČR

„... a nebezpečí to nepomine, dokud ...

nebude největší z magnátů do posledního dvora vyvlastněn“

■ Proč Lichtenštejnové?

„excepcionální“ postavení (prof. Sedláček)
stejně důvody v první i třetí republice

- 1) největší pozemkoví vlastníci
- 2) pobělohorské stigma
- 3) německy mluvící vládnoucí dynastie cizího státu

1) Největší pozemkový vlastník/vlastníci

sporné - složitá faktická i právní otázka

Lichtenštejnové	x	Schwarzenbergové
primogenitura: 160.381 ha		176.504 ha
z toho fideikomis: 134.340 ha		85.559 ha
<i>/zrušen 1924/</i>		
rodina v ČSR: 166.722 ha		200.941 ha
rodina celkem: 207 959 ha		247.736 ha

Shrnutí:

v Čechách Schwarzenbergové, na Moravě Lichtenštejnové,
v **ČSR** Schwarzenbergové jako rodina, ale jako „subjekt“

Lichtenštejnové - Jan II. z Lichtenštejna zastupující primogeniturní fideikomis,
resp. korunní statek

2) Pobělohorské stigma

- tradiční moravský rod (od 13. století)
- aktivity Karla z Lichtenštejna - reprezentativní záminka
- Kolik majetku z pobělohorských konfiskací?
 - přibližně 39,7 až 51 % získáno právě mezi lety 1620 až 1650 (41 %)
- prof. Pekař: „pokuta jaksi manifestační v potomcích“
- Dr. J. Hrubant: *Liechtensteinové: K dějinám páté kolony u nás* (1945)
„Jinými slovy a zřetelně: musí tu jíti o konečnou revindikaci majetkových hodnot, které byly našemu národu tím či oním způsobem odňaty a zcizeny za posledních tří čtvrtin tisíciletí, tedy od třináctého století počínaje.“

3) *Specifická mezinárodně-právní otázka*

- exterritorialita a problém uznání (diplomatické styky ČR a FL navázány až 1938)
- řada předních právních vědců, desítky dalších právníků
- profesori právnických fakult: Antonín Hobza, Jan Kapras a Karel Kadlec (1919), **Jaromír Sedláček** (1928), **František Weyr** (1945, 1947), Bohumil Kučera a František Čáda (1947), **Viktor Knapp** (1995/96), Josef Mrázek (2001), Jan Kuklík (2001) a Jozef Beňa (2002)
- většinou formou posudků, nověji právněhistorické práce (Kuklík, Beňa)
- Nejvyšší soud (1928 a 1929), Správní soud (1948, 1951)

Jaromír Sedláček (1885-1946)

- * Slavkov u Brna, studia práv Wien, Praha, Berlin
- desetiletá justiční praxe
- od 1921 profesor brněnské právnické fakulty (obor občanské právo)
- děkan PrF MU 1926/27 a 1934/35
- iniciátor a ředitel Ústavu pro občanské právo při PF MU (1929)
- člen komise pro superrevizi osnovy občanského zákoníku (1935-36)
- s prof. Roučkem hlavní redaktor šestidílného *Komentáře k čsl. obecnému občanskému zákoníku* (1935-37)

1. pozemková reforma a Lichtenštejnové

- Lichtenštejnové až do čtyř ze sedmi kategorií v § 9 záborového zákona, např. „majetek příslušníků nepřátelských států“, „majetek bezprávně nabytý“ etc.
 - soudní spory (zvl. Nejvyšší soud 1928 a 1929), mezinárodní intervence
 - 1919 (21 velkostatků): 160.000 ha (37.500 ha zeměděl.)
 - 1939 (11 velkostatků): 68.500 ha (65.500 ha lesní)
- převzaty: Uhřetěves-Škvorec, Kounice, Lanškroun, Plumlov, Radim, Rataje, Ruda-Hanušovice-Kolštejn, Rumburk

Liechtensteinové vs Nejvyšší soud

- **Vážný civ. 7751 a 8982:** spor, zda byl recipován zák. čís. 15/1893 ř. z. ze dne 12. ledna 1893, publikující liechtensteinskou rodinnou smlouvu ze dne 1. srpna 1842
- obsahem rodinné smlouvy byla úprava postavení knížecího rodu jako panující dynastie, propojení funkce panovníka a regenta rodu či vztah jednotlivých agnátů k panujícímu knížeti
- prof. Sedláček x Nejvyšší soud (posudek z roku 1928)

Vážný civ. 7751 a 8982 (z odůvodnění)

- *„zákon ze dne 12. ledna 1893, jenž podle obsahu svého není vůbec dán v zájmu zdejším, nýbrž čiře v zájmu knížectví Liechtensteinského a jeho dynastie a který by byl československému státu, aspoň jistotně nyní jeho pozemkové reformě, spíše na škodu...“*
- *„tento dokonalý spis podrží sice vždy svou vědeckou hodnotu pro vnitřní poměry státu Liechtensteinského a jeho dynastie, avšak poznatky jeho nemohou míti nejmenšího vlivu na obsah čsl. pozemnoreformního zákonodárství, jeho výklad a praxi, a to už proto ne, že jak spis sám praví, zakládají se na obsáhlém ‚archivním materiálu‘ Liechtensteinském“*

Shrnutí zásahů do vlastnictví

- **Obecné:** prolomení zásady v meziválečné éře, po WW1 řešení v demokratických mezích, po WW2?
- **Lichtenštejnské:**
 - 1919-1939: přišli o 92.000 ha, zůstalo 68.500 ha
 - náhrada cca 250 milionů Kč, odhad 656 milionů Kč
- paradox úspěchu: mezi konfiskací a vyvlastněním

Lichtenštejnové a postup čsl. úřadů po 1945

- knížecí majetek (cca 69.000 ha, zámky a další budovy, 10 vlastních podniků, majetkové podíly v 26 firmách, cenné papíry, bankovní vklady, umělecká díla)
- národní správa (podle dekretu č. 5 z 19. 5. 1945) - výměr MZ 26. 6. 1945 na majetek Františka Josefa II.
- konfiskace (podle dekretu č. 12 z 21. 6. 1945) - vyhláška ONV v Olomouci z 30. 7. 1945
- odvolání (stížnosti) k Zemskému národnímu výboru (Brno, Praha), poté k (Nejvyššímu) Správnímu soudu (veřejné líčení 6. 12. 1948, 21. 11. 1951 zamítl)
- říjen 1946 porada na MZ, srpen 1947 odborná komise

Lichtenštejnové a jejich právní obrana

- právní zástupce: dr. Emil Sobička
- oslovena řada dalších právníků
- argumentace: 1) majetek knížete majetkem cizího státu, 2) členové rodu nehlásili německou národnost 3) Lichtenštejnsko neutrální 4) konfiskace odporuje mezinárodnímu právu
- František Weyr (1879-1951)
- posudky: dva 1945 a dva 1947 (hledisko vnitrostátní i mezinárodní), mj. zaslány i E. Benešovi

Dekretu č. 12 a Lichtenštejnové

■ ***vnitrostátní*** rozměr:

a) ***formální*** (procesní) hledisko: označení veřejnou vyhláškou ONV (nebyla řádně doručena, chybělo odůvodnění i poučení o opravných prostředcích)

b) ***materiální*** hledisko: ***národnost Františka Josefa II.***
sčítání Velké Losiny: 1921 (otec), sčítání 1930 (zaměstnanec)
podle Správního soudu (1951) notorieta: „... ***u nás bylo a jest všeobecně známo, že je německé národnosti...***“

■ ***mezinárodní*** rozměr: tzv. náhradová jednání, vedená mimo jiné se Švýcarskem (1945-1967) či Rakouskem (1956-1974)

Shrnutí

- **Z vnitrostátního hlediska nebylo** zestátnění lichtenštejnského majetku **protiprávní**, vyvolává však **odpovědnost mezinárodní**, na což ostatně bylo vždy odborníky upozorňováno (jak v posudcích, tak v rámci interních úředních jednání na ministerstvech, i po roce 1948).
- Vedení mezistátních jednání o odňatém majetku státních příslušníků Lichtenštejnska **není v rozporu s dekrety prezidenta republiky**, ale naopak je jejich důsledným provedením v souladu s ústavně-konformním výkladem i mezinárodněprávními závazky. Jde o poslední významnou skupinu případů, jejímž dořešením se pro nás poválečné konfiskace stanou historií.

Děkuji za pozornost